

V. KUDEĚLKA (BRNO)

ČLOVĚK V REVOLUCI

Malá poznámka k velkému tématu

„Naše revoluce neměla svého Šolochova,“ napsal před časem přední jugoslávský literární kritik a historik, když bilancoval výsledky poválečného období v oblasti umělecké prózy: „Tím chci říci“, pokračoval, „že dosud neexistuje žádný náš román, který by epicky široce a umělecky svrchovaně objímal sumu revolučního dění prostředky tradiční narace a deskripce. Místo záběru do šířky událostí a množství postav, do historie pochopené jako soubor objektivních fakt, které se řadí chronologickým pořádkem, vidíme u nás všeobecnou snahu osvětlit v rámci četných válečných románů psychologicky individuální lidské osudy. Do prvního plánu se dostaly morální a filosofické problémy, geografické rámce byly zúženy, často je i hlavních postav několik. Jedna z idejí, jež charakterizují orientaci našeho románu inspirovaného revolucí, se dá definovat takto: pevnost revolučního přesvědčení se dokazuje jen v nejtěžších zkouškách . . .“¹⁾

Zůstaneme-li v rámci tohoto citátu, můžeme říci, že neměla-li jugoslávská próza inspirovaná národně osvobozenecským bojem proti fašismu svého Šolochova, měla docela určitě alespoň svého Ivanova, Lavreněva, Leonova nebo Fadějeva, tedy autory, jimž při zobrazení člověka v revoluci šlo především o problémy společensko mravní. A o vlivu F a d ě j e v o v y *Porážky* na jedno z prvních světově proslulých děl poválečné jugoslávské prózy, na román *Dobrica Ćosić Slunce je daleko*, dobře známý i českým čtenářům z dvojího vydání (1957, 1964), chtěl bych tu říci několik slov.

Protože mezi přítomnými převažují rusisté, nemělo by smyslu pouštět se, byť stručně, do rozboru Fadějevovy románové novely. Bude však patrné nutné stručně charakterizovat postavení otázky v románu *Ćosićově*; a to tak, abychom si na jejím pozadí zároveň vybavili tematicko-motivické i výrazové a skladebné souřadnice díla sovětského, které tu nepochybně působilo jako příklad a vzor.

V souvislosti se vznikem *Porážky* nebude snad zbytečné připomenout, že také *Dobrica Ćosić* (narozen 1921), od svých dvaceti let aktivní účastník národně osvobozenecského boje a později dokonce politický komisař rasinského partyzánského oddílu, operujícího v povodí srbské Moravy, chtěl

původně zpracovat své autentické zážitky formou dokumentarizující kroniky, pokládaje za svoji morální povinnost vydat svědectví o hrdinství i utrpení soudruhů z války; a teprve později, už při práci s materiálem, rozhodl se pro zpracování románové.

Slunce je daleko vypravuje o osudech partyzánské jednotky bojující v pohoří Jastrebac na území Srbska proti německé armádě a jejím domácím spojencům. Zachycuje jen krátký úsek z historie oddílu, pouhých patnáct dní na přelomu let 1942 a 1943, které však byly pro oddíl nejkritičtější. Němci právě zahájili na Jastrebcích ofenzívu. Oddíl s mnoha raněnými je obklíčen, bez střeliva, partyzáni vyhladověli, vyčerpání, vystaveni ustavičnému pronásledování a drobným porážkám; situace tedy (vzhledem k válečným podmínkám) naprosto „všední“ a mnohokrát opakovaná jak v jugoslávské próze, tak v jugoslávských filmech. Objevují se i první příznaky demoralizace. Za tohoto stavu dochází k ostrému konfliktu mezi politickým komisařem, velitelem a jeho zástupcem, třemi ústředními postavami románu, které tu ztělesňují trojí princip postoje ke skutečnosti. Komisař, který má před očima boj celé země, navrhuje, aby se partyzáni rozdělili na dvě čety, probili se z obklíčení a pokračovali i přes předpokládané ztráty, jež utrpí při bojové akci, v boji na jiném území. Velitel však chce za každou cenu setrvat na Jastrebcích, kde partyzánům pomáhá znalost terénu. Jeho zástupce, bývalý rolnický předák, zdrcený hromadným vražděním, jímž se Němci mstí za své neúspěchy místnímu venkovskému obyvatelstvu, dokonce navrhuje, aby byl oddíl dočasně rozpuštěn. Za své poráženecké názory, které v této situaci mohly mít katastrofální důsledky, je na komisařův návrh postaven před partyzánský soud a jako zrádce zastřelen. Zbytek oddílu se pak pokusí o přechod Moravou, zatímco velitel neuposlechne rozkazu a zůstane se svou skupinou na Jastrebcích. V bojích s německou přesilou je tato skupina rozdracena. Román končí setkáním komisařovy čety s pěti zbylými partyzány velitelovy skupiny na hřebenech Jastrebece, kde bude muset komisař skládat účty před kolektivem, jednal-li nebo nejednal správně, když v kritické chvíli vydal rozkaz k popravě velitelova zástupce.

„Co dostává spisovatel od spisovatele?“, ptá se Viktor Šklovskij v jedné ze svých úvah o problematice literárního vlivu: „Vzory ne. Takzvanou teorii přejímání vymysleli lidé, jimž hory knih zastřely reálné cesty života.“ A dodává: „Učí se od jiných metodám výzkumu...“²⁾

Jakým metodám výzkumu se mohl naučit autor románu *Slunce je daleko* od autora *Porážky*? Kdyby tento vzájemný vztah obou děl měl být postižen celistvě a konsekventně od ideového plánu až po subtilní otázky umělecké výstavby, musela by o tom být napsána zevrubná srovnávací studie. Na tomto místě je možné upozornit pouze na několik (jak se domnívám) nesporných shod a podobností.

Třebaže dějová osnova poskytovala i jugoslávskému autorovi nejednu příležitost vytvořit ostře vyhrocené dramatické situace a vyvolat tak u čtenářů permanentní dějové napětí, byl v románě položen mnohem větší důraz

na vystižení vnitřního života jednajících postav a jejich vzájemných vztahů; každá z nich je plna rozporů a vnitřního tápání, které se v těžkých podmínkách partyzánského života ještě více odhalují a projevují. Těžkou vnitřní krizí prochází v románě i politický komisař, člověk cele oddaný revoluci, a přesto neustále zmitaný pochybnostmi, zda jednal správně, když se rozhodl pro tak radikální, neodvolatelné řešení. Ale ani postava velitelova zástupce není zobrazena zjednodušeně, jen v černých barvách zbabělce a dezertéra. A zde je možné mluvit o prvním poučení z Fadějevova románu, jež se promítlo do Čosićovy tvůrčí metody: o poučeném úsilí ukázat vývoj povah a změnu mentality, o kterou se zasloužila revoluce; diferencovat charaktery a demonstrovat i na nevelké ploše jejich růst a vývoj (nebo naopak jejich selhání tváří v tvář hrozící katastrofě). Jak Fadějevovi, tak Čosićovi šlo o proces formování osobnosti, ne o staticky pojatou konfrontaci polárních protikladů, a v tomto procesu o poznání podstaty každého z charakterů. To, čím se člověk zdá, a to, čím skutečně je, neosvětlují oba spisovatelé náhlým záběrem ve vyhrocené situaci, ale souvislým vývojem vzájemných vztahů mezi jednotlivými postavami. Románová kompozice není pak v prvním ani ve druhém případě obrazně aplikovanou projekcí myšlenkového rozvrhu, ale skutečně uměleckým poznáváním lidských hodnot protagonistů. Jak Fadějev, tak Čosić se vydali za svými postavami jakoby s úzkostným chvěním, jež neví předem, co v postavách objeví (co všechno v nich objeví!), ale i s upřímným odhodláním, že nic, co bude objeveno, nesmí zůstat bez odezvy při formování lidského charakteru, aby se to vešlo do apriorní autorské koncepce. Proto také v obou těchto válečných svědectvích nejsou v popředí bojové akce, ale vzájemné vztahy lidí.

Chtěl bych zde připomenout jeden z hlasů, které se objevily u příležitosti prvního vydání *Porážky*: „Dokud materiál umění ležel v pásmu prostých a zřetelných vzájemných vztahů starého a nového, tj. v době boje muže proti muži, mezi tím a oním, v době válečného komunismu, umění disponovalo prostou a výraznou šachovou kolizí: bojem rudých a bílých. (Takovou přímočarou kolizi měly ostatně i první díla jugoslávská: povídky a romány Branka Čopiće, Lalićova „Svatba“, vyprávění Nazorovo aj.). Ale teď je to s kolizí mnohem složitější a zamotanější . . . Téměř všechna mládež, která spotřebovala spoustu stránek na vděčnou kolizi občanské války, stojí bezradně před dneškem a je úplně neschopna najít dveře, kudy do něho vejít . . .“³⁾

Bylo-li novátorskou zásluhou *Porážky*, že opustila onu „vděčnou kolizi“ a našla právě tu, která byla většině tehdejších sovětských spisovatelů neznámou pevninou — totiž objevení člověka skrze jeho rozpory, svár starého a nového v každodenních, všedních situacích a vztazích, konfliktnost mezi dvěma nepřátelskými tábory, ale uvnitř tábora jediného —, patří tato zásluha v jugoslávské literatuře románu *Slunce je daleko*. A v tomto smyslu nejde pak už jenom o jednorázový vliv díla na dílo, ale jeho prostřednictvím o širší a dalekosáhlejší vliv celé jedné literární kultury na literární kulturu jinou — na její vývojové procesy a proměny.

Pro oba spisovatele i pro obě národní literatury měla jejich konkrétní díla širší význam i hlubší dosah než pouhé svědectví o jedné z epizod občanské války, rudých proti bílým, partyzánů proti fašistům. A bylo-li pak řečeno samotným F a d ě j e v e m, že protagonisty *Porážky* je docela dobře možné představit si i v jiných podmínkách a poměrech než jenom v podmínkách válečného komunismu, je to možno říci obdobně i o postavách románu *Slunce je daleko*; s tou modifikací a připomínkou, že bez příkladu *Porážky* nebyla by jejich konkrétní podoba patrně taková, jaká v jugoslávském románu je.

A protože tématem této konference je vztah literatury a revoluce, dovolte, abych svůj příspěvek, už bez vlivologického zaujetí a aspirací, ukončil citátem z Čosićova románu:

„V celých dějinách jsme měli jen dvě zaměstnání: zemědělství a válku. A jiní národové zatím stavěli města, vytvářeli kulturu, vědu a průmysl i jiné divy. Je načase, aby náš národ navždy opustil stará zaměstnání a věnoval se jiným. To je pro mě revoluce . . .“⁴⁾

POZNÁMKY

- 1) Pavle Zorić, *Revolucija i roman*. Čas. *Sovremenik*, Beograd, 1958, 13.
- 2) V. Šklovskij, *Chudožestvennaja proza*, Moskva 1959.
- 3) Cit. podle A. Fadějev, *Za třicet let*. Praha 1962, 39—43.
- 4) D. Cosić, *Slunce je daleko*. Praha 1957.

ЧЕЛОВЕК В РЕВОЛЮЦИИ

Небольшое примечание к большой теме сосредоточивается на сравнении *Разгрома* Фадеева и партизанского романа югославского писателя Добрицы Чосича *Солнце далеко*. В предлагаемой статье делается попытка обнаружить, чему автор романа *Солнце далеко* мог научиться у автора *Разгрома*. Очевидно, однако, что для всестороннего объяснения этого взаимоотношения, начиная с идейного плана и кончая тонкими вопросами художественного строя, пришлось бы написать обширный сравнительный очерк. Ограничившись кратким сообщением, можно было обратить внимание лишь на некоторые явные сходства и аналогии.

Как у Фадеева, так и у Чосича речь идет о формировании личности, а не о статически воспринимаемой конфронтации крайних противоположностей; кроме того, в рамках этого процесса, писатели ставят своей задачей познание и понимание сущности каждого из отдельных характеров. Как Фадеев, так и Чосич создавали свои образы, как бы не зная заранее, что, собственно, они откроют в своих героях, а также с искренним желанием ничего из обнаруженного не оставить вне своего внимания при формировании литературного характера и ничего не приспособлять к априорной авторской концепции. Поэтому в обоих этих свидетельствах о войне на первый план писателями выдвигаются не боевые действия, а взаимоотношения людей.

Перев. Я. Е.